

האם, הכלה והמושיעה גיבורות חנוכה ומקומן של נשים במאבקים לאומיים הצעה ללימוד ולשיחה, הרבה גילי צדקיהו

חג החנוכה מביא סיפור של מאבק על זהות דתית ולאומית, סיפור ש"הושקט" על ידי מסורות חז"ליות ושהודגש בתקופה של התחדשות הציונות. בתוך סיפורי החשמונאים ומסורות החג השונות נבלעים שלושה סיפורים נשיים אשר כל אחד מהם נושא מסר שונה לגבי ההשתתפות של נשים. הצעה ללימוד – לקרוא את שלושת הסיפורים, לדון בכל אחד בנפרד, ובמודלים העולים משלושתם יחד.

האם

התלמוד הבבלי מביא את סיפורה של אם לשבעה (על פי גרסא אחת זו מריס בת תנחום, בגרסאות אחרות שמה חנה) אשר שבעת בניה נהרגו על קידוש השם, מהבכור ועד הצעיר, כל אחד מהם מביא ציטוט יותר ארוך ממשנהו להצדיק את הליכתו לטבח. הבנים עמדו בראש מורם מול הקיסר, והאם בסוף קוראת תיגר על לא פחות מאשר אברהם אבינו ("אביכם", בדבריה) תגובתה של האם בסוף מבהירה את תמיכתה בבניה, אך גם אינה מתעלמת מכאבה ומהסוף הטרגי שהביא עליה קורבנה. בת הקול נותנת לסיפור סיום שניתן לקרוא אותו או כאירוניה, כביקורת על סוג זה של הקרבה, או אולי כמתעלם מהאירוניה של האם עצמה, ומקדש את הסוג הזה של הקרבה. בגלגוליו הפופולאריים הסיפור מובא ללא התייחסות לאפשרות קריאה אירונית או ביקורתית, אלא כסוג של גבורה חיובית של האם, ושל בניה. עד היום זכורה לי הצגת חנוכה של בית ספר יהודי באנגליה, שראיתי בהיותי בת שמונה, שהמחיזה את הסיפור כולל הקפיצה מהגג שהומחזה בעזרת אפקטים של צלליות. גרסה יותר קריאה של הסיפור ניתן למצוא בספר האגדה.

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף נז עמוד ב

כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה. (תהילים מ"ד)
ורב יהודה אמר: זו אשה ושבעה בניה.

אתיוהו קמא לקמיה דקיסר [הביאו את הראשון לפני הקיסר] אמרו ליה [אמרו לו]: פלח [עבוד] לעבודת כוכבים!

אמר להו, כתוב בתורה: אנכי ה' אלהיך, אפקוהו וקטלוהו. [הוציאוהו והרגוהו]
ואתיוהו לאידך [השני, האחר] לקמיה דקיסר, אמרו ליה: פלח לעבודת כוכבים!
אמר להו, כתוב בתורה: לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך, אמרו ליה: פלח לעבודת כוכבים! אמר להו, כתוב בתורה: זבח לאלהים יחרם, אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך, אמרו ליה: פלח לעבודת כוכבים! אמר להו, כתוב בתורה: לא תשתחוה לאל אחר, אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך, אמרו ליה: פלח לעבודת כוכבים! אמר להו, כתוב בתורה: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך, אמרו ליה: פלח לעבודת כוכבים! אמר להו, כתוב בתורה: וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד, אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך, אמרו ליה: פלח לעבודת כוכבים! אמר להו, כתוב בתורה: את ה' האמרת וגו' וה' האמירך היום, כבר נשבענו להקדוש ברוך הוא שאין אנו מעבירין אותו באל אחר, ואף הוא נשבע לנו שאין מעביר אותנו באומה אחרת.

א"ל קיסר: אישדי לך גושפנקא וגחין ושקליה, כי היכי דלימרו קביל עליה הרמנא דמלכא, [אזרוק לך חותם, כרע והרימו שיאמרו שנשמע לצו המלך] (ולא שהשתחוה לצלם)

א"ל: חבל עלך קיסר, חבל עלך קיסר, על כבוד עצמך כך, על כבוד הקב"ה על אחת כמה וכמה! אפקוהו למיקטליה,

אמרה להו אימיה: יהבוהו ניהלי ואינשקיה פורתא, [אמרה להם אמו הביאוהו אלי ואנשקוהו מעט]
אמרה לו: בניי, לכו ואמרו לאברהם אביכם אתה עקדת מצבח אחד ואני עקדתי שבעה מזבחות!

אף היא עלתה לגג ונפלה ומתה.

יצתה בת קול ואמרה: אם הבנים שמחה.

הכלה

על פי אחד המדרשים מחוללת המרד היתה דווקא בתו של מתתיהו הכהן, גם לה מיחסת המסורת את השם חנה, אולם היא ידועה יותר בכינוי "הכלה החשמונאית". בין הגזירות של השלטון האכזר היתה גזירה מרה של אונס שיטתי של כלות טרם חופתן, בידי השליט. נמנעו ישראל מלהשיא בנותיהם, אך לא ברור אם ההימנעות הזו מנעה את האונס. בכל מקרה מתתיהו מחליט להשיא בתו ולהעמידה בסכנה...

הבת, לוקחת גורלה בידיה, מבינה שאביה ואחיה מפקירים אותה לסכנה ושעליה להגן על עצמה. אחיה, אשר מסכימים להפקירה לגורלה, נזעקים כאשר היא עצמה "מחללת כבודה", ומבינים את טעותם כאשר היא מתעמתת איתם. אז הם מתגייסים לפעולה.

"כיון שראו יונים שאין ישראל מרגישים בגזרותיהם עמדו וגזרו עליהם גזרה מרה ועכורה, שלא תכנס כלה בלילה הראשון מחופתה אלא אצל ההגמון שבמקום ההוא. כיון ששמעו ישראל כך רפו ידיהם ותשש כחם ונמנעו מלארס. והיו בנות ישראל בוגרות ומזקינות כשהן בתולות, ונתקיים עליהם 'בתולותיה נוגות והיא מר לה' (איכה א, ד)".

"והיו יונים מתעללים בבתולות ישראל, ונהגו בדבר הזה שלש שנים ושמונה חדשים. עד שבא מעשה של בת מתתיהו כהן גדול שנשאת לבן חשמונאי ואלעזר היה שמו".

"כיון שהגיע יום שמחתה הושיבוה באפריון, וכשהגיע זמן הסעודה נתקבצו כל גדולי ישראל לכבוד מתתיהו ובן חשמונאי שלא היו באותו הדור גדולים מהם. וכשישבו לסעוד עמדה חנה בת מתתיהו מעל אפריון וספקה כפיה זו על זו וקרעה פורפירון שלה [הבגד שלבשה] ועמדה לפני כל ישראל כשהיא מגולה ולפני אביה ואמה וחותנה. כיון שראו אחיה כן נתביישו ונתנו פניהם בקרקע וקרעו בגדיהם ועמדו עליה להרגה. אמרה להם: 'שמעוני אחי ודודי, ומה אם בשביל שעמדתי לפני צדיקים ערומה בלי שום עברה הרי אתם מתקנאים בי, ואין אתם מתקנאים למסרני ביד ערל להתעולל בי! הלא יש לכם ללמוד משמעון ולוי אחי דינה שלא היו אלא שנים וקנאו לאחותם והרגו כרך כשכם ומסרו נפשם על ייחוד של מקום ועזרם ה' ולא הכלימם, ואתם חמשה אחים יהודה יוחנן יונתן שמעון ואלעזר, ופרחי כהונה יותר ממאתים בחור, שימו בטחונכם על המקום והוא יעזור אתכם שנאמר 'כי אין מעצור לה' להושיע וגו' (שמואל א יד, ו). ופתחה פיה בבכיה ואמרה: 'רבש"ע אם לא תחוס עלינו חוס על קדושת שמך הגדול שנקרא עלינו ונקום היום נקמתנו'. באותה שעה נתקנאו אחיה ואמרו: 'בואו ונטול עצה מה נעשה', נטלו עצה זה מזה ואמרו: 'בואו ונקח אחותנו ונוליכנה אצל המלך הגדול ונאמר לו אחותנו בת כהן גדול ואין בכל ישראל גדול מאבינו, וראינו שלא תלין אחותנו עם ההגמון, אלא עם המלך שהוא גדול כמותנו, ונכנסנו עליו ונהרגהו ונצא, ונתחיל אחר כך בעבדיו ובשריו, והשם יעזרנו וישגבנו'. נטלו עצה וכו'. ועשה להם הקב"ה תשועה גדולה, ושמעו בת קול מבית קדש הקדשים: 'כל ישראל נצחו טליא באנטוכיא... [כל ישראל ניצחו צעירים באנטיוכיה]" (מדרש מעשה חנוכה, מופיע ב"ד אייזנשטיין, אוצר המדרשים)

המושיעה

הקשר בין ספר יהודית, אחד מהספרים החיצוניים, לחג החנוכה אינו לגמרי ברור. סיפורה מתרחש בתקופת שלטון נבוכדנצר הקודמת לתקופת המכבים. יתכן שסיפורה שימש כהשראה למאבקם.

נבוכדנצר מלך אשור יוצא למלחמה במלך אחר ומגייס לעזרתו את עמי האזור, אשר מסרבים לסייע לו. אחרי שהוא מנצח במלחמותיו הוא שולח את שר צבאו הולופרנס להנקם בהם. הולופרנס כובש ומתקדם, לנוכח האיום המתקרב ערי החוף מקדמות אותו לשלום. אנשי יהודה, מחשש לחופש הפולחן שלהם, מחליטים להתנגד. הולופרנס משיב מלחמה ושם מצור על ירושלים תוך שליטה במעיינות המובילים מים לעיר. לאחר 34 ימי מצור, כשגובר הצמא, מבקש העם ממנהיגיו להכנע. מנהיגי העיר מבקשים מהעם שהות של חמישה ימים, ואם לאחריהם לא תבוא הצלה (מאלוהים), ימסרו את העיר.

יהודית היא אלמנה בת לשבט שמעון, ידועה ביופיה ובעושרה, כמו גם ביראת האל שבה ובמנהגי האלמנות המחמירים שלה. היא נושאת נאום ארוך ונוזפת במנהיגי העיר על חוסר אמונם:

"שמעו נא אלי ראשי יושבי בית-אלוה

כי לא נכון הדבר אשר דיברתם לפני העם ביום הזה..."

עוזיה פונה אליה, ובצינו את חכמתה וטוב לבה מבקש ממנה להתפלל גם היא לגשם: "כל אשר דיברת בלב טוב דיברת, ולא יכחיש איש את דבריך. כי לא היום נראתה חכמתך. כי מאז ידע העם בינתך, כי טוב יצר ליבך."

אך יהודית מסרבת להסתפק בתפילות ומודיע ה שהיא הולכת לעשות מעשה:

"שמעו אלי ואעשה דבר אשר יגיע שמעו לדורי דורות בני עמנו... ואתם אל תדרשו מה עם לבבי לעשות כי לא אגיד לכם עד אם כיליתי את המעשה"

יהודית נופלת על פניה וצועקת לאלוהים. לאחר תפילתה היא פושטת את בגדי אלמנותה, מתרחצת, מתבשמת ומתקשטת במיטב תכשיטיה. היא מצטיידת במאכלים טובים ויוצאת עם אמתה משער העיר. בצאתה מהעיר היא מציגה עצמה כבורחת, ובליווי של מאה אשורים ההולכים שולל אחרי יופיה ומילותיה היא מובלת אל הולופרנס המתרשם ממנה מאוד. היא מספרת לו שהיא נביאה, היכולה לעזור לו לכבוש את יהודה. הוא מאמין לה ומשכן אותה באוהליו, אף מתיר לה לצאת ולבוא.

לאחר כמה לילות, כשהוא מתאוה אליה מאוד, הוא מזמין אותה לנשף. היא אוכלת ושותה מהצידה שהביאה עמה, ולאחר הנשף נשאר לבד עם הולופרנס השיכור. ואז, כשהיא פונה לאלוהים, היא נוטלת חרב ובשתי מכות מסירה ראשו מעליו. היא יוצאת מהאוהל אל אמתה הממתינה והן נושאות איתן את ראשו של הולופרנס. היא מתקרבת לירושלים וקוראת מרחוק את השומרים המכנסים את זקני העיר ואת העם – אז היא מציגה בפניהם את ראש הולופרנס. עוזיה מוביל את העם בשבחים ליהודית ולה: "ברוכה את בתי לאל עליון מכל הנשים אשר על הארץ, וברוך ה' אלוהים בורא שמים וארץ, אשר נחה אותך בדרך להכות ראש שר-אויבנו".

כשמתגלה גורלו של הולופרנס אנשיו מתפזרים בבהלה והיהודים רודפים אותם ומכים במחניהם. נשות ישראל מתאספות להלל את יהודית ולחולל עמה והיא מובילה את העם בהלל ושבח לאלוהים.

פרק ח, פסוקים 5-12, תאור יהודית, דמותה ומנהיגיה. תאור פנייתה למנהיגי עירה.

פרק ח, פסוקים 32-35, יהודית מצהירה שיש לה תכנת פעולה, קוראת להמתין לישועה שהיא תביא, ומקבלת את ברכת זקני העיר.

פרק ט"ו, פסוק 8 עד ט"ז פסוק 14, יהודית מתקבלת כמנצחת על ידי בני עירה ומובילה בשיר הלל

פרק ט"ו 18-25 יהודית מקדישה את שללה לאלוהים, ולאחר החגיגות חוזרת לביתה, ואינה נענית לרבים שרוצים לשאתה.

"פתחו לאלוהי בתף, שירו לה' במינים,

זמרו לו שיר חדש, רוממו וקראו בשמו.

כי אל משבית מלחמות ה'

כי אל מחנהו אל קרב עמו הציל אותי מיד רודפי.

...

אמר לשרוף באש גבולי, להכרית בחורי בחרב ולהפיל יונקי לארץ ולתת עוללי לבז ובתולות למשיסה.

שדי נתן אותם ביד אשה.

כי לא נפל גיבורם ביד בחור, ולא היכו אותו בני ענק

ולא פגעו בו רפאים, כי אם יהודית בת מרדי ביפי מראה רפתה אותו.

כי הסירה בגד אלמנותה להקים אומללי ישראל סכה פניה במור."

ספר יהודית הוא ארוך יחסית, ניתן לקרוא רק חלקים מרכזיים בסיפור ובתאוריה של יהודית ומעשיה.

חלקים מומלצים:

האם, הכלה, המושיעה

שלושה סיפורים, שלושה מודלים.

האחד, שמקבילתו הפוליטית בת זמננו היא "ארבע אמהות", מאפשר לנשים השתתפות בזירה הפוליטית או בהתנגדות, רק דרך זהותן האמהית. הקול שלהן נשמע כמי ששולחות בנים להילחם, מעודדות אותם, או כמי שמונעות מהם ללכת. דוגמה אחרת היא אמהות של שהידים, לעיתים הכוח המניע, או לפחות מוצגות ככאלה על ידי אינטרסנטים פוליטיים – מקומה של האשה במאבק הוא להיות אמא וליצר חיילים – הן פיזית על ידי ילודה והן ערכית בחינוך שהיא נותנת. וכאשר היא מתנגדת למאבק או למלחמה הלגיטימציה להשמעת הקול במרחב הציבורי הוא היות הקול הזה "קולה של אמא" (כשמה של תכנית רדיו פופולרית המשודרת בגל"צ מידי יום שישי ומביאה את "ריחות הבישול" והתמיכה האמהית אל החיילים הלוחמים).

השני, שמקבילתו העכשווית הוא הארגון "כביסה שחורה" שפעל לתקופה קצרה בראשית העשור, הוא ההתנגדות על ידי שימוש ב"פרפורמנס", הגוף הנשי עובר מאובייקט לסובייקט. האשה, מתנגדת לתפקיד שמיועד לגוף שלה, ואת ההתנגדות שלה מבטאה אף היא באמצעות הגוף. העובדה שהיא זו העושה בו שימוש יוצרת את המסר החתרני. הקבוצה ופעולותיה עוררו עניין ותשומת לב רבה יחסית לעובדה שפעלו ללא תקציבים וללא מנגנון ארגוני מסודר. הן עוררו גם ביקורת רבה, לא רק על המסרים אלא גם על אופני הפעולה. הקבוצה פעלה כשוליים של שוליים, זו היתה חולשתה וזה גם היה מקור כוחה.

דוגמה נוספת שניתן להשוות לסוג זה של מחאה הוא המחאה ארוכת השנים והעיקשת של "נשים בשחור", גם הן תופסות את המרחב בגופן, ואם כי אינן עושות כל שימוש במיניותן הרי שהקללות ותגובות הנגד כלפיהן מופנות היישר לשם. עצם העמידה השקטה עם הלבוש השחור במרחב הציבורי נתפסת כ"שימוש לא נאות" של אשה בגופה. וגם על כך נכתבו מאמרים מרתקים.

ומי היא יהודית? האם היא הגיבורה המושלמת? יפה, עשירה, חכמה, צנועה, מובילה, כלילת מעלות. היא אומנם עושה שימוש בגופה וביופיה, אבל "שומרת על תומתה".

האם היא המודל שלנו? האם פעולתה הנועזת היא מה שהיינו מצפות מעצמינו? ממנהיגות שלנו? אין ספק שניתן ללמוד ממנה הרבה, על אקטיביזם ואמונה, על תקווה כעשייה ולא כהמתנה, על אומץ ותעוזה. אבל האם היא היתה חייבת לערוף את ראשו של הולופרנס ממש? ולקחת אותו איתה?! אולי "קצת רצחנות בריאה", כשאין ברירה, היא דווקא משהו שאנחנו כנשים צריכות לא להסתייג ממנו...

שלושת הדמויות הללו מספקות לנו חומר למחשבה ולדיון, להזדהות או לשאלות ובכל מקרה מעשירות את רפרטואר הסמלים והדמויות שנוכל להביא להדלקת הנרות המשפחתית או הקהילתית.

מעניין להסתכל על הסיפורים הללו, על אלה שהושתקו ועל אלה שהודגשו, וכמובן שמעניין לערוך את ההשוואה למציאות חינוך, למקומן של נשים בחברה ולאופנים בהן ניתן לנו ביטוי בזירות ציבוריות.